

نقش محبت اهل بیت علیهم السلام بر همگرایی جهان اسلام

محمد حسین صائمی^۱

چکیده

مبانی مکتبی و ارزش مشترک از جمله مهمترین زمینه‌های همگرایی امت اسلامی به شمار می‌رود. به سبب اهمیت این موضوع، در این مقاله محبت اهل بیت به عنوان یکی از محورهای مهم همگرایی جهان اسلام بررسی شده است. نخست مصداق اهل بیت مورد بررسی قرار گرفته و سپس وجوب محبت اهل بیت در آیات و روایات ذکر شده که بدون شک محور همگرایی مسلمانان است و همچنین محبت اهل بیت علیهم السلام در کلام اندیشمندان اهل سنت که آن را بهترین پیوند دهنده قلبهای مسلمانان دانسته‌اند و در آخر تمسک به اهل بیت که خود محور همگرایی امت اسلامی است، بیان شده است. در نتیجه با توجه به آیات قرآن و دستورات پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم مهمترین محور همگرایی و وسیله وحدت امت اسلامی، محبت اهل بیت علیهم السلام است.

کلیدواژه‌ها

همگرایی، اهل بیت، محبت اهل بیت علیهم السلام، اتحاد، جهان اسلام.

نقش
محبت
اهل
بیت
پیامبر
همگرایی
جهان اسلام

^۱ (ملیت: افغانستان، طلبه کارشناسی، رشته فقه و معارف اسلامی، جامعه المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم - واحد اصفهان)

مقدمه

اتحاد رمز عزت و راز عظمت مسلمان در درازنای زمان و پهنای زمین بوده است. انسجام و همگرایی امت اسلامی، از دغدغه‌های مهمی است که در عصر حاضر ذهن اندیشمندان اسلام را به خود مشغول کرده است. ضرورت اتحاد و همگرایی جهان اسلام از نظر عقل بر کسی پوشیده نیست و از منظر قرآن و روایات هم سفارش شده است و بدون شک در هر نوع اجتماع، اتحاد، همسویی و همفکری بین افراد یک گروه، به یک حلقه اتصال و مبنا و محور نیاز دارد. همچنین پیوند و ارتباط، موجب نوعی، همسویی و همفکری می‌شود که به تناسب با آن پیوند، شدت و ضعف دارد. برای مثال اتحاد و همدلی ناشی از پیوند خانوادگی محکم‌تر و قوی‌تر از اتحاد و همدلی است که بر اثر ارتباط قومی و قبیله‌ای پدید می‌آید و اتحاد و همسویی ناشی از پیوند دینی که بی‌شک بالاترین پیوند ممکن است، بالاترین و محکم‌ترین اتحاد خواهد بود. بنابراین مسلمانان با داشتن عالی‌ترین پیوندها و مشترکات نظیر دین اسلام، قرآن کریم، پیامبر و وجوب محبت اهل بیت علیهم‌السلام می‌توانند با محور قرار دادن آنها، به همگرایی و اتحاد و یگانگی بالایی برسند.

پیشتر در باب این موضوع کتب و مقالاتی به رشته تحریر درآمده است. بسیاری از دانشمندان مذاهب اسلامی درباره وحدت و وجوب محبت اهل بیت سخن گفته‌اند و بر وحدت و هم‌بستگی تأکید کرده‌اند؛ اما در مورد وجوب محبت اهل بیت و رابطه آن با همگرایی در جهان اسلام، کتاب یا مقاله مستقل منتشر نشده است و تنها در کتابها و مقالات مختلف به طور اختصار به آن پرداخته شده است. در مقاله حاضر سعی شده تا محبت اهل بیت، که توسط قرآن و پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم مهمترین عامل و وسیله وحدت و همگرایی جهان اسلام معرفی شده است و رابطه آن با وحدت و همگرایی در جهان امروز مورد بررسی قرار گیرد.

مفاهیم و کلیات

محبت در لغت

محبت در لغت به معنای دوستی و علاقه‌مندی است. الحُبّ: دوست داشتن، علاقه‌مند. محب: دوستدار، علاقه‌مند. محبوب: مورد علاقه (فرهنگ جدید عربی-فارسی) و در فرهنگ عمید به معنی دوستی، عشق، مهر و محبت آمده است (فرهنگ عمید) و از ماده (حَبَّ يَحُبُّ حُبًّا) الإنسان و الشيء: آن انسان یا آن چیز محبوب و دوست‌داشتنی شد (معجم الوسیط) و به معنای مهر، دوستی. وُدّ، و داد، مودّت: محبت، دوست داشتن، مقابل بغض و دشمنی، نیز می‌باشد (لغت نامه دهخدا).

محبت در اصطلاح

محبت عبارت است از احساس میل نسبت به چیزی که برای انسان لذت بخش است (ری شهری، ۱۳۸۷: ۱۷).

دوستی در اسلام

از نظر اسلام دوستی برخی از افراد واجب است. دوستی‌های واجب عبارتند از: ۱- دوستی خدا و رسول: «بگو اگر پدرانتان، برادرانتان، همسرانتان، خویشاوندان تان و اموالی که اندوخته‌اید و تجارتی که از کساد آن بیم دارید و خانه‌هایی که بدان دلخوش هستید، برایتان از خدا و رسولش دوست‌داشتنی‌تر است، منتظر باشید تا خدا فرمان خویش بیاورد و خدا مردم فاسق را هدایت نخواهد کرد» (توبه: ۲۴). پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم: هیچ یک از شما ایمان نمی‌آورید مگر آنکه من برایش از پدرش، فرزندش و همه مردم دوست‌داشتنی‌تر باشم (ری شهری، ۱۳۸۷: ۲۴۵). و ۲- دوستی عترت: «بگو بر این رسالت، مزدی از شما جز دوست داشتن خویشاوندان، نمی‌خواهم (شوری: ۲۳). پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم: «هر چیزی را بنیادی است و بنیاد دین، دوستی ما اهل بیت علیهم السلام است» (ری شهری، ۱۳۸۷: ۲۴۷).

محبت اهل بیت علیهم السلام

یکی از محورهای همگرایی و هم‌بستگی امت اسلامی محبت و دوستی نسبت به اهل بیت رسول خدا(ص) است.

الف) مصداق اهل بیت علیهم السلام

از مباحث مهم این موضوع تعیین مصداق اهل بیت علیهم السلام است. شیعیان و گروهی از اهل سنت معتقدند که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم، فاطمه زهرا علیها السلام، امام علی علیه السلام و امام حسن و امام حسین علیهم السلام و ائمه بعد از آنها مصداق اهل بیت علیهم السلام هستند. اما برخی از اهل سنت معتقدند که علاوه بر موارد ذکر شده، زنان پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نیز جزء این مصداق هستند. شیعیان و جمعی از اهل سنت برای اثبات این مطلب بر آیاتی از قرآن کریم و روایات زیادی که در کتب حدیث، و تفسیر و تاریخ فریقین وارد شده است، استناد می‌کنند که در اینجا به اختصار به برخی از آنها اشاره می‌شود:

در تفسیر آیه «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُم تَطْهِيرًا» (احزاب: ۳۳)، روایات فراوانی از ناحیه فریقین وارد شده است که به معرفی مصداق اهل بیت علیهم السلام و اینکه آنها اهل کساء هستند تصریح دارد؛ مانند: «رباح عن عمر بن أبي سلمه ربيب النبي - صلى الله عليه وسلم - قال: لما نزلت هذه الآية على النبي - صلی الله علیه و آله و سلم - «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُم تَطْهِيرًا» فِي بَيْتِ أُمِّ سَلَمَةَ، فَدَعَا النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله و سلم فَاطِمَةَ وَ حَسَنًا وَ حُسَيْنًا فَجَلَّلَهُمْ بِكِسَاءٍ وَ عَلِيٌّ خَلْفَ ظَهْرِهِ فَجَلَّلَهُمْ

بِكِسَاءٍ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُمَّ هَؤُلَاءِ أَهْلَ بَيْتِي فَأَذْهِبْ عَنْهُمْ الرِّجْسَ وَطَهِّرْهُمْ تَطْهِيراً، قَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ وَ أَنَا مَعَهُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: أَنْتِ عَلَى مَكَانِكَ وَ أَنْتِ إِلَى خَيْرٍ (ابی عیسی، ۱۴۲۲: ۱۰۷۸-۱۰۷۹؛ حسکانی، ۱۳۸۵: ۴۹ / ۲؛ ابن حنبل، ۱۴۳۰: ۷۲۷ / ۲؛ ابن مردویه اصفهانی، ۱۳۸۳: ۳۰۱؛ نیشابوری، ۱۴۲۶: ۱۳ / ۱۱۳)؛ عمر بن ابی سلمه نقل می کند: هنگامی که آیه تطهیر بر پیامبر اکرم در خانه ام سلمه نازل شد، رسول خدا ﷺ، فاطمه زهرا علیها السلام، امام حسن و امام حسین علیهم السلام را فرا خواند و با جامه آنها را پوشاند و امام علی علیهما السلام که پشت سر آنها بود نیز پوشاند و سپس فرمود: خدایا! اینها اهل بیت من هستند، رجس و پلیدی را از آنها دور گردان. ام سلمه گفت: من هم با آنها هستم ای رسول خدا؟ پیامبر ﷺ فرمود: تو بر خیر هستی». همچنین در روایت دیگری از رسول خدا ﷺ که در تفسیر آیه «فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُوا أَبْنَاءَنَا وَ أَبْنَائَكُمْ وَ نِسَاءَنَا وَ نِسَاءَكُمْ وَ أَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ» (آل عمران: ۶۱)، وارد شده است که پیامبر اکرم ﷺ معرفتی اهل بیت علیهم السلام پرداخته است، از آن جمله: «عن عامر بن سعد عن أبيه قال لما نزلت هذه الآية «نَدْعُوا أَبْنَاءَنَا وَ أَبْنَائَكُمْ وَ نِسَاءَنَا وَ نِسَاءَكُمْ وَ أَنْفُسَنَا وَ أَنْفُسَكُمْ»، دعا رسول الله - صلى الله عليه و سلم - علياً و فاطمه و حسناً و حسيناً رضى الله عنهم فقال: اللَّهُمَّ هَؤُلَاءِ أَهْلِي؛ سعد ابن ابی وقاص می گوید: هنگامی که این آیه (مباهله) نازل شد، رسول خدا ﷺ امام علی علیهما السلام، فاطمه زهرا علیها السلام، امام حسن و امام حسین علیهم السلام را فرا خواند و سپس فرمود: خدایا! اینها اهل بیت من هستند».

در تفسیر آیه مودت «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (شوری: ۲۳) نیز روایات متعددی از رسول خدا نقل شده است که در آنها مصداق اهل بیت علیهم السلام به روشنی ذکر شده است، مانند «عن ابن عباس قال: لَمَّا نَزَلَتْ «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَمَرْنَا بِمَوَدَّتِهِمْ؟ قَالَ: عَلِيٌّ وَ فَاطِمَةُ وَ وَلَدُهُمَا (حسکانی، ۱۳۸۵: ۲۳۱؛ زمخشری، ۱۴۰۷: ۴ / ۲۱۹؛ آلوسی، ۱۴۱۵: ۱۳ / ۳۱؛ ابن مردویه اصفهانی، ۱۳۸۳: ۳۱۶). ابن عباس می گوید هنگامی که آیه مودت نازل شد، گفتند: ای رسول خدا ﷺ! آنهایی که خداوند دستور به محبت و دوستی آنها داده است، کیانند؟ پیامبر فرمود: علی، فاطمه، امام حسن و امام حسین علیهم السلام. روایات متعدد دیگری از رسول خدا نقل شده است، به وضوح این مطلب را آشکار می کنند که اهل بیت: علی، فاطمه، امام حسن و امام حسین علیهم السلام هستند؛ از جمله: عن أنس ابن مالك أن رسول الله - صلى الله عليه و سلم - كان يَمُرُّ بِبَابِ فَاطِمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا سِتَّةَ أَشْهُرٍ إِذَا خَرَجَ لِصَلَاةِ الْفَجْرِ يَقُولُ: الصَّلَاةُ يَا أَهْلَ الْبَيْتِ «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» (نیشابوری، ۱۴۲۶: ۱۲۲؛ حسکانی، ۱۳۸۵: ۱۶). أنس ابن

مالک نقل می‌کند: رسول خدا ﷺ به مدت شش ماه، هنگامی که برای ادای نماز صبح خارج می‌شد، به در خانه فاطمه می‌آمد و می‌گفت: نماز! ای اهل بیت ﷺ «همانا خداوند می‌خواهد پلیدی و گناه را از شما اهل بیت دور کند و کاملاً شما را پاک گرداند».

در این باره روایات فراوانی است که مجال ذکر همه آنها نیست. ضمناً کتابهای مستقلی در این زمینه نگاشته شده است و آنچه ذکر شد نمونه‌ای از این‌گونه روایات بود. لازم به ذکر است که برخی از علمای اهل سنت نیز به این مطلب که اهل بیت ﷺ همان اهل کساء هستند، اقرار و بدان تصریح کرده‌اند. از آن جمله فخر رازی در تفسیر کبیر و شیخ اسماعیل بروسی در تفسیر روح البیان، در اظهار نظری مشابه می‌گویند: به نظر من آل محمد ﷺ کسانی هستند که قرابت و نزدیکی با پیامبر ﷺ داشته باشند و هر کس که قرابت او با پیامبر ﷺ شدیدتر و کامل‌تر باشد، از آل پیامبر ﷺ است و تردیدی نیست که بین فاطمه، علی، حسن و حسین ﷺ با پیامبر اکرم ﷺ ارتباط و پیوند محکمی وجود دارد و این مسأله با نقل متواتر ثابت شده است. پس واجب است که اینها آل پیامبر ﷺ باشند (رازی، ۱۴۲۹: ۵۹۵/۹؛ البروسی، بی‌تا: ۳۱۲/۸).

فخر رازی پس از بررسی اقوال نادر در این مورد، نتیجه می‌گیرد که بنا بر جمع تقدیرات، ثابت می‌شود که اینها «علی، فاطمه، حسن و حسین» آل پیامبر ﷺ هستند، اما این که غیر از اینها داخل در آل هستند، یا نه مورد اختلاف است (همان).

ثعالبی، یکی دیگر از مفسران اهل سنت، بعد از نقل حدیث کساء از ام سلمه در تفسیر آیه تطهیر - که در شأن رسول خدا ﷺ، امام علی، فاطمه زهرا، امام حسن و امام حسین ﷺ نازل شده است - می‌گوید: رأی جمهور علما بر این است که اهل بیت پیامبر ﷺ «اهل کساء» هستند، اگرچه از ابن عباس و غیر از ایشان نقل شده که اهل او ازواج او هستند. اما نظر جمهور علما بر همان چیزی است که گفته شد (ثعالبی، ۱۴۱۸: ۳۴۶/۴). ابن مردویه اصفهانی، در کتاب مناقب علی بن ابی طالب ﷺ نیز در مورد مصداق اهل بیت ﷺ می‌گوید: «من مئة و ثلاثین طریقاً، «انَّ الْعِتْرَةَ عَلِيٌّ وَ فَاطِمَةُ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ» (ابن مردویه اصفهانی، ۱۳۸۳: ۲۲۸). ابن صباغ مالکی، یکی دیگر از اندیشمندان بزرگ اهل سنت نیز در مورد مصداق اهل بیت ﷺ می‌گوید: اهل بیت ﷺ بر اساس آنچه که مفسران در تفسیر آیه مباهله ذکر کرده‌اند و نیز بر اساس آنچه که ام سلمه روایت کرده است، پیامبر اکرم ﷺ علی و فاطمه و حسن و حسین ﷺ هستند (ابن صباغ، ۱۴۲۲: ۱۱۳/۱). با این بیان روشن می‌شود که اهل بیت ﷺ فقط پیامبر، امام علی، فاطمه زهرا، امام حسن و امام حسین ﷺ هستند. اما این که

زنان پیامبر ﷺ داخل در مصداق اهل بیت ﷺ نیستند، علاوه بر عدم اعتقاد شیعه به این امر، اندیشمندان بزرگ اهل سنت نیز در آن تشکیک کرده‌اند. با این حال، هر چند شیعیان، ازواج رسول خدا ﷺ را داخل در مصداق اهل بیت ﷺ نمی‌دانند، اما آنها را به عنوان امهات المومنین، احترام می‌گذارند.

ب) محبت اهل بیت ﷺ در آیات و روایات

با توجه به مطالب گذشته، یکی از محورهای وحدت و هم‌بستگی مسلمانان وجوب دوستی نسبت به اهل بیت رسول خدا ﷺ است، و در این نکته هیچ یک از فرقه‌های اسلامی تردید ندارند. اکنون بعد از روشن شدن مصداق اهل بیت ﷺ، وجوب محبت نسبت به آل رسول ﷺ را از منظر قرآن کریم و روایت وارده از ناحیه رسول خدا ﷺ مورد بررسی قرار می‌دهیم. از بهترین آیات که می‌تواند در این موضوع استناد کرد، آیه ۲۳ سوره شوری است که روایت نیز در تفسیر آن ذکر شده است. این آیه علاوه بر معرفی مصداق اهل بیت ﷺ بر محبت نسبت به اهل بیت ﷺ نیز کاملاً دلالت دارد. روایات دیگری نیز در تفسیر آیه شریفه آمده است، از جمله، صاحب کشاف روایت شریفه زیر را ذکر کرده‌اند: عن نبی - صلی الله علیه و سلم - أَنَّهُ قَالَ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ شَهِيداً. أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ مَغْفُوراً لَهُ. أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ مُتَّكِئاً عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ مُسْتَكْمِلَ الْإِيمَانِ. أَلَا، وَ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ بَشَرَهُ مَلَكُ الْمَوْتِ بِالْجَنَّةِ ثُمَّ مُنْكَرٌ وَ نَكِيرٌ، أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ فُتِّحَ لَهُ فِي قَبْرِهِ بَابَانِ إِلَى الْجَنَّةِ، أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ جَعَلَ اللَّهُ قَبْرَهُ مَزَارَ مَلَائِكَةِ الرَّحْمَةِ، أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ عَلَى السَّنَةِ وَ الْجَمَاعَةِ، أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى بُغْضِ آلِ مُحَمَّدٍ جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَكْتُوباً بَيْنَ عَيْنَيْهِ آيِسٌ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ، أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى بُغْضِ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ كَافِراً، أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى بُغْضِ آلِ مُحَمَّدٍ لَمْ يَشْمَ رَائِحَةُ الْجَنَّةِ (زمخشری، ۱۴۰۷: ۲۲۰-۲۲۱؛ رازی، ۱۴۲۹: ۵۹۵؛ البروسی، بی‌تا: ۳۱۲/۸) پیامبر ﷺ فرمود: کسی که بر محبت و دوستی آل محمد ﷺ بمیرد، شهید مرده است. آگاه باشید کسی که بر حب و دوستی آل محمد ﷺ بمیرد، آمرزیده مرده است. بدانید کسی که بر حب و دوستی آل محمد ﷺ بمیرد، توبه‌کار از دنیا رفته است. به هوش باشید کسی که بر حب و دوستی آل محمد ﷺ بمیرد، مؤمن و با ایمان کامل از دنیا رفته است. بدانید کسی که بر محبت و دوستی آل محمد ﷺ بمیرد، فرشته قبض روح او را به بهشت بشارت می‌دهد و پس از او نکیر و منکر بشارتش را می‌دهند. آگاه باشید کسی که بر دوستی آل محمد ﷺ بمیرد، همچون عروس که وارد خانه شوهر می‌شود با جلال و شکوه وارد بهشت می‌گردد. بدانید کسی که با حب و دوستی آل محمد ﷺ از دنیا برود، از قبرش دو درب به

سوی بهشت گشوده می‌شود. آگاه باشید آن کسی که با محبت و دوستی آل محمد علیهم‌السلام جهان را وداع کند، خداوند قبرش را زیارتگاه فرشتگان قرار دهد. بدانید هر کس با محبت و دوستی آل محمد علیهم‌السلام جان دهد طبق روش و سنت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و مسلمانان جان سپرده است و آگاه باشید کسی که با بغض و دشمنی آل محمد علیهم‌السلام بمیرد، روز قیامت در پیشانی‌اش نوشته شده، از رحمت خداوند محروم است. بدانید کسی که با بغض و کینه آل محمد علیهم‌السلام بمیرد، کافر از دنیا رفته است. آگاه باشید کسی که با بغض و دشمنی آل محمد علیهم‌السلام بمیرد، هرگز بوی بهشت را استشمام نخواهد کرد».

در روایت دیگر، ابن عباس از رسول خدا (ص) نقل می‌کند: «عن بن عباس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أَحِبُّوا اللَّهَ لِمَا يَغْذُوكُمْ بِهِ مِنْ نِعْمَةٍ وَ أَحِبُّونِي لِحُبِّ اللَّهِ وَ أَحِبُّوا أَهْلَ بَيْتِي لِحُبِّي» (نیشابوری، ۱۴۲۶: ۱۱۵) ابن عباس می‌گوید: پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: خداوند را دوست داشته باشید به خاطر نعمت‌هایش و من را به خاطر خدا دوست داشته باشید و اهل بیتم را به خاطر من دوست داشته باشید». روایت بدین مضمون کثیر و فراتر از حد شمارش و ذکر است. آنچه ذکر شد نمونه‌ای از احادیثی بود که ترغیب و تشویق به محبت و دوستی نسبت به آل رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌کند، روایات فراوان دیگری نیز وجود دارد که مردم را از بغض و دشمنی نسبت به آن خاندان بر حذر می‌دارد که به ذکر یک نمونه از آن اکتفا می‌شود:

«عن أبي سعد الخدری رضی الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يُبْغِضُنَا أَهْلَ الْبَيْتِ أَحَدٌ إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ النَّارَ)؛ ابی سعدی خدری نقل کرده است که رسول خدا فرمود: قسم به کسی که جانم به دست اوست، هیچ کس بغض و کینه ما اهل بیت علیهم‌السلام را در دل ندارد مگر اینکه خداوند در قیامت او را داخل آتش جهنم خواهد کرد» (همان).

بنابراین محبت اهل بیت اساس ایمان و عقیده مسلمان‌ها را تشکیل می‌دهد و این یک بحث عاطفی و یا یک بحث مربوط به بخش خاص از جهان اسلام نیست و ریشه قرآنی دارد، همچنان که آیه مبارکه می‌فرماید: «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى» (شوری: ۲۳). وقتی پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم از امت اسلامی مزد نمی‌خواهد چون رسالت الهی است و مزد رسالتش را محبت ذی القربی و اهل بیت علیهم‌السلام قرار می‌دهد، آن هم نه به خاطر اینکه منفعت از او عائد به اهل بیت علیهم‌السلام می‌شود، بلکه محبت آن عائد امت اسلامی است. وقتی پیامبر می‌فرماید: «التَّجُومُ أَمَانٌ لِأَهْلِ الْأَرْضِ مِنَ الْغَرَقِ وَ أَهْلُ بَيْتِي أَمَانٌ لِأُمَّتِي مِنَ الْأَخْتِلَافِ» (نیشابوری، ۱۴۲۶: ۱۱۵). پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فرمود: ستارگان امان هستند برای اهل زمین از غرق شدن و اهل بیت من، برای امت من امان از اختلاف هستند. فلذا این مسأله بسیار مهم

است و امت اسلامی را می‌تواند به صورت یک سیل بنیان کن در برابر دسایس استعمار و دشمنان اسلام، متحد کند.

ج) محبت اهل بیت علیهم‌السلام در کلام اندیشمندان اهل سنت

علما و اندیشمندان اسلامی، با توجه به تأکید قرآن کریم و سنت نبوی بر محبت اهل بیت علیهم‌السلام، آن را از مسلمات دین دانسته و بر وجوب آن تأکید کرده‌اند. اما چون شیعیان علاوه بر محبت آن خاندان، ولایت و زعامت آنها را نیز به صورت مطلق پذیرفته‌اند، در اینجا تنها به برخی از اظهار نظرهای صریح علمای اهل سنت اشاره می‌شود.

فخر رازی مفسر بزرگ اهل سنت در مورد وجوب محبت اهل بیت بعد از نقل حدیث شریف «لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ قَرَابَتِكَ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ وَجَبَتْ عَلَيْنَا مَوَدَّتُهُمْ فَقَالَ عَلِيٌّ وَ فَاطِمَةُ وَ ابْنَاهُمَا» می‌گوید: ثابت می‌شود که این چهار نفر، اقارب پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم هستند و زمانی که این مطلب ثابت شود، واجب است که نسبت به آنها محبت و احترام ویژه داشته باشیم. سپس برای اثبات این مطلب سه دلیل می‌آورد:

اول: بنا به فرموده خداوند که فرمود: «إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى».

دوم: تردید نیست که پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم فاطمه علیها‌السلام را دوست می‌داشت و در مورد او فرمود: «فَاطِمَةُ بَضْعَةٌ مِنِّي يُؤْذِنُنِي مَا يُؤْذِيهَا» و نیز با نقل متواتر از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم ثابت شده است که ایشان علی، حسن و حسین علیهم‌السلام را نیز دوست می‌داشت و زمانی که چنین امری ثابت شود، بر همه امت اسلامی واجب است همانند رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم آنها را دوست داشته باشند به دلیل فرموده خداوند که: «... وَ اتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» (اعراف: ۱۵۸) و لقوله تعالی: «... فَالْيَحْزَنُ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ ...» (نور: ۶۳).

سوم: دعا کردن برای اهل بیت رسول خدا علیهم‌السلام منصب عظیمی است و به همین دلیل این دعا را در انتهای تشهد نماز قرار داده است، و دعا این است: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ مُحَمَّدٍ وَ اَرْحَمْ مُحَمَّدًا وَ آلَ مُحَمَّدٍ». و این تعظیم برای هیچ کس دیگر غیر از اهل بیت ثابت نشده است. همه این مطالب دلالت می‌کند که محبت و دوستی نسبت به آل محمد واجب است (رازی، ۱۴۲۹: ۹/۵۹۵).

ابن حجر هیثمی در الصواعق المحرقة، بعد از آوردن حدیثی از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم درباره محبت به اهل بیت علیهم‌السلام و حرام بودن بغض و دشمنی نسبت به آن خانواده می‌گوید: از احادیث و روایات گذشته دانسته شد که محبت اهل بیت علیهم‌السلام واجب و بغض و کینه نسبت به آنها حرام است. بر لزوم محبت آنها، بی‌هقی و بغوی و دیگران تصریح کرده و گفته‌اند که محبت نسبت به آنها از فرایض و واجبات دین

است. و از شافعی حکایت شده که گفته است: «يَا أَهْلَ بَيْتِ النَّبِيِّ حُبُّكُمْ فَرَضٌ مِنَ اللَّهِ فِي الْقُرْآنِ أَنْزَلَهُ...» (هیثمی، بی تا: ۲۰۶).

عبد القاهر بغدادی، با نام بردن از امامان شیعه (ع)، اهل سنت را نسبت به آنها این گونه بیان می کند: اهل سنت، امام حسن و امام حسین علیه السلام و معروفین از پیامبر صلی الله علیه و آله مانند حسن بن حسن و علی بن حسین زین العابدین علیه السلام و محمد بن علی بن حسین معروف به باقر علیه السلام، کسی که جابر بن عبدالله انصاری سلام رسول خدا صلی الله علیه و آله را به او ابلاغ کرد و جعفر بن محمد معروف به صادق علیه السلام و موسی بن جعفر علیه السلام و علی بن موسی علیه السلام و سایر فرزندان دیگر اهل بیت علیه السلام را که بر سنت پدران طاهرين خود مشی می کنند دوست دارد (آلوسی، ۱۴۱۵: ۳۵۳-۳۵۴).

امام محمد غزالی، اندیشمند و متفکر بزرگ مصری نیز در این باره می گوید: مسلمانان در همه عالم نسبت به اهل بیت علیه السلام گرایش و عشق دارند، آن خانواده بزرگ را تکریم می کنند و قدر می شناسند. مهر آن خانواده، در عمق دل مسلمانان است... مردم در واقع در دوستی اهل بیت علیه السلام هیچ گونه تکلفی ندارند، برق دوستی و عشق از چشمان آنان پیدا است. این مهر و دوستی در دل های آنان موج می زند، این دوستی و مهر نسبت به اهل بیت در واقع نتیجه تعالیم اسلام است. در همه نمازها بر محمد و خانواده او درود می فرستیم و این درود بارها در همه نمازها تکرار می شود. اللهم صل علی محمد و آل محمد (حسینی، ۱۳۸۸: ۹۳).

شیخ عیسی عبدالله ابن محمد الحمیری، مدیر کل اوقاف و شئون اسلامی دبی و خطیب جمعه، درباره محبت اهل بیت علیه السلام و این که آنها پس از کتاب و سنت، بهترین محور اتحاد مسلمانان هستند، می گوید: به نظر من بعد از کتاب و سنت، حب اهل بیت علیه السلام بهترین پیونددهنده قلب های مسلمانان است. ما وقتی به منابع خود رجوع می کنیم می بینیم که قریب به اتفاق فقها و محدثین ما از شاگردان اهل بیت علیه السلام و یا علمای شیعه بوده اند و در مکتب آنان درس آموخته اند... ما اهل بیت علیه السلام را دوست داریم (همان).

د) محوریت اهل بیت علیه السلام و لزوم تمسک به آنها

اگرچه محبت اهل بیت علیه السلام می تواند به تنهایی محور وحدت مسلمانان قرار گیرد، اما با این حال آیاتی از قرآن کریم و روایات وارده از رسول خدا (ص) مسلمانان را به تمسک و پیروی از آن خاندان مطهر نیز فرا می خواند که به نمونه هایی از آنها اشاره می شود. در آیه ۱۰۳ از سوره آل عمران که بحث غایی و نهایی از اتحاد و مبارزه با هر گونه تفرقه و تشتت است، خداوند می فرماید: «ای مسلمانان به حب الله چنگ بزنید». روایاتی از ناحیه فریقین وارد شده است که حب الله را به اهل بیت تفسیر کرده اند، از

جمله: حاکم حسکانی از ابو حفص صائغ، نقل می کند: عن ابو حفص صائغ، عن جعفر بن محمد فی قوله تعالى «واعتصموا بحبل الله جميعاً ولا تفرقوا» (آل عمران: ۱۰۳) قال: نحن الحبل (حسکانی، ۱۳۸۵: ۱/ ۲۰۲)؛ ابو حفص صائغ از امام جعفر صادق در تفسیر «واعتصموا بحبل الله ...» نقل می کند که فرمود: «ما حبل الله هستیم».

در روایت دیگری منقول از جابر آمده است: «عن جابر عن ابی جعفر عليه السلام قال: آل محمد هم حبل الله الذي امر بالاعتصام به فقال: و اعتصموا بحبل الله جميعاً و لا تفرقوا (عروسی حویزی، ۱۴۱۵: ۱/ ۳۷۷)؛ جابر بن عبدالله انصاری از امام باقر عليه السلام روایت می کند که فرمود: حبل الله که امر به تمسک آن شده است، آل محمد عليهم السلام هستند». در روایت دیگر نیز آمده است: «عن ابی زید قال: سألت ابا الحسن عليه السلام عن قوله «واعتصموا بحبل الله جميعاً...» قال: علی بن ابی طالب حبل الله المتين (همان)؛ ابی زید می گوید: از ابا الحسن عليه السلام در مورد قول خدا که می فرماید «واعتصموا بحبل الله» پرسیدم. فرمود: علی بن ابی طالب عليه السلام حبل الله است».

غیر از موارد ذکر شده روایات بی شمار دیگری نیز بر تمسک به اهل بیت عليهم السلام تأکید کرده اند، معروف ترین این روایات، حدیث معروف ثقلین است که با الفاظ و سندهای گوناگون در کتب فریقین آمده است. در اینجا به نمونه ای از آن اشاره می شود: «عن حبيب بن أبي ثابت، عن زيد بن ارقم رضی الله عنهما قال: قال رسول الله صلى الله عليه و سلم: إني تاركٌ فيكم الثقلين ما إن تمسكتم بهما لن تضلوا بعدي وأحدُهما أعظمُ من الآخر كتابُ الله حبلٌ ممدودٌ من السماءِ إلى الأرضِ وعترتي أهلُ بيتي ألا و أنهما لن يفترقا حتى يردا علىَّ الحوضِ فانظروا كيف تخلفوني فيهما» (أبی عیسی، ۱۴۲۲: ۱۰۷۹)؛ «من در میان شما دو شیء گران بها گذاشتم. تا زمانی که به آن دو چنگ بزنید، هرگز بعد از من گمراه نشوید. یکی از دیگری بزرگتر است: کتاب خدا که ریسمانی کشیده شده از آسمان به زمین است و فرزندانم و خاندانم. آگاه باشید که آن دو از هم جدا نخواهد شد تا اینکه در حوض [کوثر] بر من وارد شوند. پس بنگرید که چگونه پس از من با آنها رفتار می کنید». در این حدیث شریف پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم اهل بیت را کنار قرآن قرار داده است؛ یعنی همان گونه که در امور مختلف باید به قرآن مراجعه کرد، به اهل بیت نیز باید مراجعه نمود.

توضیح اینکه حضرت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم در حدیث ثقلین تصریح کرده اند که قرآن و اهل بیت عليهم السلام همیشه با هم هستند و از هم جدا نمی شوند. این یعنی هیچ یک به تنهایی هدف رسالت الهی حضرت را تحقق نمی بخشد و هیچ کدام بی دیگری، برای هدایت انسانها به کمال و سعادت کافی نیستند. اگر غیر از این بود، می توانستند از هم جدا شوند و یکی یا هر دو مردم را به تنهایی هادی و رهنما به راستی و درستی باشند؛ بنابراین اگر کسی تنها قرآن را بگیرد و اهل بیت را رها کند، گویا قرآن را نیز

رها کرده است و اگر کسی تنها اهل بیت علیهم السلام را بگیرد و قرآن رها کند گویا اهل بیت را نیز رها کرده است. در واقع تمسک به هر دو موجب هدایت خواهد بود. در روایت دیگر، ابن عباس از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نقل می‌کند: «عن ابن عباس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «التَّجُومُ أَمَانٌ لِأَهْلِ الْأَرْضِ مِنَ الْعَرَقِ وَ أَهْلُ بَيْتِي أَمَانٌ لِمَتِّي مِنَ الْإِخْتِلَافِ فَإِذَا خَالَفَتْهَا قَبِيلَةٌ مِنَ الْعَرَبِ إِخْتَلَفُوا فَصَارُوا حِزْبَ إِبْلِيسَ» (نیشابوری، ۱۴۲۶: ۱۱۵)؛ ابن عباس می‌گوید: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: ستارگان امان هستند برای اهل زمین از غرق شدن و اهل بیت من، امان هستند برای امت من از اختلاف. هنگامی که قبیله‌ای از عرب با آنها به مخالفت برخیزد، از پیروان شیطان خواهد شد. در روایت دیگر، اباذر از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم نقل کرده است: «حنش الکنانی قال: سمعت أباذر رضي الله عنه يقول وهو أخذ بباب الكعبة من عرفني و من أنكرني فأنا أبوذر سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: «أ لا إنَّ مَثَلَ أَهْلِ بَيْتِي فِيكُمْ مَثَلُ سَفِينَةِ نُوحٍ مِنْ قَوْمِهِ مَنْ رَكِبَهَا نَجَا وَ مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا غَرِقَ» (همان: ۱۱۶)؛ حنش کنانی می‌گوید: شنیدم که اباذر در حالی که درب خانه را گرفته بود، می‌گفت: هرکس مرا می‌شناسد که می‌شناسد و هرکس مرا نمی‌شناسد، من ابوذر هستم. از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم شنیدم که می‌فرمود: مثل اهل بیت علیهم السلام من در میان شما مثل کشتی نوح است که هرکس بر آن سوار شود نجات یابد و هرکه از آن تخلف ورزد، غرق شود». در حدیث دیگر از ابن عباس از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم نقل می‌کند که فرمود: «مَنْ سَرَهُ أَنْ يَحْيَا حَيَاتِي، وَ يَمُوتَ مَمَاتِي، وَ يَسْكُنَ جَنَّةَ عَدْنِ الَّتِي غُرِسَهَا رَبِّي، فَلْيُؤَالَ عَلِيًّا مِنْ بَعْدِي، وَ لِيُؤَالَ وَلِيهِ، وَ لِيَقْتَدِ بِالْأَئِمَّةِ مِنْ بَعْدِي، فَإِنَّهُمْ عِترَتِي، خَلَقُوا مِنْ طِينَتِي وَ رَزَقُوا فَهْمًا وَ عِلْمًا. قَوْلٌ لِلْمُكَذِّبِينَ مِنْ أُمَّتِي لَقَاطِعِينَ فِيهِمْ صَلَاتِي لَا أَنَالُهُمُ اللَّهُ شَفَاعَتِي (ابن ابی الحديد، ۱۳۸۶: ۱۹ / ۱۱۷۰)؛ کسی که دوست دارد همچون من زندگی کند و مانند من بمیرد و در بهشت جاویدان سکونت گزیند، پس باید علی علیه السلام را پس از من ولی خود بداند، و دوست او را نیز دوست بدارد و پس از من به اهل بیت اقتدا کند که آنها عترت من هستند، از طینت وجود من آفریده شده‌اند و از علم و فهم من بهره برده‌اند. وای به حال کسانی از امتم که فضل و برتری آنها را تکذیب کنند و اتصال بین من و آنها را قطع نمایند. خداوند شفاعتم را نصیب آنها قرار ندهد».

بنابراین همان طور که قرآن و پیامبر علیهم السلام عامل وحدت امت اسلامی است و اختصاص به یک فرقه و یا مذهب ندارد، محبت اهل بیت علیهم السلام هم وسیله وحدت و همگرایی جهان اسلام است. در گزیده بیانات مقام معظم رهبری علیه السلام آمده است حب اهل بیت علیهم السلام «نیز» مخصوص شیعیان نیست «و مربوط به همه امت اسلامی می‌باشد». حب اهل بیت علیهم السلام وسیله وحدت مسلمین است، همچنان که وجود پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم وسیله وحدت بین مسلمین است، محبت اهل بیت علیهم السلام می‌تواند عامل وحدت باشد

و امروز دنیای اسلام به این محبت و همدلی به شدت نیازمند است (پایگاه الکترونیکی www.netshahr.com 1396/9/2).

نتیجه

در این مقاله مصداق اهل بیت علیهم السلام از نظر فریقین بیان شد و با بررسی آیات و روایات از نظر فریقین روشن شد که اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم تنها علی، فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام هستند. با توجه به سفارشها و تأکیدات قرآن کریم و دستورات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم هیچ یک از فرقه‌های اسلامی در وجوب محبت و دوستی نسبت به اهل بیت پیامبر علیهم السلام تردید ندارند. از این‌روست که یکی از محورهای همگرایی و هم‌بستگی امت اسلامی، وجوب محبت و دوستی نسبت به اهل بیت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم است و پیامبر مکرم اسلام صلی الله علیه و آله و سلم در حدیث ثقلین تصریح کرده‌اند که قرآن و اهل بیت علیهم السلام همیشه با هم هستند و از هم جدا نمی‌شوند. این یعنی هیچ یک به تنهایی هدف رسالت الهی حضرت را تحقق نمی‌بخشد. در حدیث دیگر در مورد اهل بیت علیهم السلام می‌فرماید که امان هستند از اختلاف. با توجه به اینکه امت اسلامی مشترکات فراوانی چون قرآن، پیامبر (ص) قبله و زبان دینی واحد دارد، بعد از تمسک به کتاب و سنت، مهمترین پیوندهنده قلبهای مسلمانان، محبت و دوستی نسبت به اهل بیت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم است و این نعمت الهی یکی از رموز اساسی اتحاد و همگرایی در جهان اسلام است. بنابراین اهمیت این مسأله روشن می‌شود. محبت و دوستی اهل بیت علیهم السلام با ایجاد پیوند میان دلهای مسلمانان جهان می‌تواند آنها را چون سیلی بنیان کن در برابر دسایس استعمار و دشمنان اسلام متحد سازد.

نقش محبت اهل بیت
پیوند همگرایی جهان اسلام

فهرست منابع:

قرآن کریم

الف) کتابهای فارسی

۱. انیس ابراهیم و دیگران. (۱۳۸۶). فرهنگ المعجم الوسیط (عربی-فارسی)، ترجمه محمد بندرریگی، قم: انتشارات اسلامی.
۲. البستانی، فواد افرام. (۱۳۹۴). فرهنگ جدید (عربی-فارسی)، ترجمه منجد الطلاب، ترجمه محمد بندرریگی، قم: انتشارات اسلامی.
۳. حسینی، محمد رسول. (۱۳۸۸). وحدت اسلامی، قم: انتشارات بین المللی المصطفی (ص).
۴. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). لغتنامه، ج ۶، تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۵. ری شهری، محمد. (۱۳۸۷). دوستی در قرآن وحديث، ترجمه حسن اسلامی، قم: دارالحديث.
۶. عمید، حسن. (۱۳۶۲). فرهنگ عمید (دوجلدی)، تهران: امیرکبیر.

ب) کتابهای عربی

۱. ابن ابی الحدید. (۱۳۸۶). شرح نهج البلاغه، محقق محمدابوالفضل ابراهیم، قم: مکتبه آیت الله مرعشی نجفی.
۲. ابن حنبل، احمد. (۱۴۳۰ق). فضائل الصحابه، ج ۲. محقق عباس ولی الله بن محمد، قاهره: دار بن الجوزی.
۳. ابن صباغ، علی بن محمد بن احمد. (۱۴۲۲ق). الفصول المهمه فی معرفه الأئمه، محقق الغریری السامی، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحديث.
۴. أبی عیسی، محمد بن عیسی بن سوره. (۱۴۲۲ق). سنن الترمذی. بیروت: دارالفکر.
۵. اصفهانی، ابن مردویه. (۱۳۸۳). مناقب علی بن ابی طالب (ع) و ما نزل من القرآن فی علی، محقق عبدالرزاق محمد حرز الدین، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحديث.
۶. الاکوسی البغدادی، السید محمود. (۱۴۱۵ق). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، ج ۱۳. محقق علی عبدالباری عطیه، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۷. البروسی، اسماعیل. (بی تا). تفسیر روح البیان، ج ۸. بیروت: دارالفکر.
۸. البغدادی، عبد القاهر بن طاهر. (۱۴۰۸ق). الفرق بین الفرق، بیروت: دارالجليل.

۷. ثعالبی، عبد الرحمن. (۱۴۱۸ق). الجواهر الحسان فی تفسیر القرآن، ج ۴. محقق علی محمد معوّض و شیخ عادل احمد عبد الجواد، بیروت: دار الأحياء التراث العربی.
۸. حسکانی، حاکم. (۱۳۸۵). شواهد التنزیل، ج ۱ و ۲. محقق محمد باقری المحمودی، بی‌جا: مجمع احیاء الثقافه الإسلامیّه.
۹. الرازی، فخر الدین. (۱۴۲۹). مفاتیح الغیب، ج ۹. بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.
۱۰. زمخشری، محمود بن عمر. (۱۴۰۷ق). الکشاف عن حقایق غوامض التنزیل، ج ۴. مصحح مصطفی حسین احمد، بیروت، دارالکتب العربی.
۱۱. العروسی الحویزی، عبد علی بن جمعه. (۱۴۱۵ق). تفسیر نورالثقلین، ج ۱. مصحح سید هاشم رسولی محلاتی، قم: اسماعیلیان.
۱۲. النیشابوری، الحاکم. (۱۴۲۶ق). المستدرک علی الصحیحین، ج ۳. بیروت: دارالکتب العربی.
۱۳. هیشمی، احمد بن حجر. (بی‌تا). الصواعق المحرقة فی الرد علی اهل البدع والزندقیه، تهران: بی‌نا.

ج) پایگاه اینترنتی

وبسایت نت شهر، تاریخ دسترسی ۱۳۹۶/۹/۴.

<http://www.netshahr.com/>

